

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

DORI VOSITALARINING NOJO'YA TA'SIRLARI VA FARMAKOLOGIK XAVFSIZLIK: ANIQLASH, BAHOLASH VA OLDINI OLISH

Bakhtiyor Yuldashbayevich Tashev

Siyob Abu Ali ibn Sino Technical School of Public Health,
Samarkand, Uzbekistan

Annotatsiya: *Dori vositalarining nojo'ya reaksiyalari farmakoterapiya xavfsizligini ta'minlashda muhim muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada nojo'ya dori reaksiyalarining mohiyati, rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar, ularni aniqlash va baholash usullari hamda oldini olish choralari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot tavsifiy-nazariy sharh shaklida olib borilib, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti va boshqa nufuzli tashkilotlarning dori vositalari xavfsizligiga oid materiallari tahlil qilindi. Natijalar dori vositalarini oqilona qo'llash, bemor holatini kuzatish, dori vositalari o'zaro ta'sirini hisobga olish va gumon qilingan nojo'ya reaksiyalar haqida tegishli mutaxassislarga xabar berish muhimligini ko'rsatadi. Farmakonazorat tizimining samarali ishlashi dori vositalaridan foydalanish bilan bog'liq xavflarni aniqlash va kamaytirishga yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *farmakologiya, dori vositalari, nojo'ya reaksiya, farmakonazorat, dori xavfsizligi, dori vositalarining o'zaro ta'siri, farmakoterapiya, xavfni baholash.*

1. KIRISH (INTRODUCTION)

Dori vositalari zamonaviy tibbiyotda kasalliklarni davolash, oldini olish va tashxislashda muhim o'rin tutadi. Biroq ularning foydali terapevtik ta'siri bilan bir qatorda, ayrim hollarda nojo'ya reaksiyalar ham yuzaga kelishi

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

mumkin. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) dori vositalaridan xavfsiz foydalanish uchun ularning nojo'ya ta'sirlarini muntazam kuzatish va tegishli ma'lumotlarni yig'ish zarurligini ta'kidlaydi [1, 2].

Nojo'ya dori reaksiyasi — dori vositasini odatdagi profilaktik, diagnostik yoki davolash maqsadida qo'llash bilan bog'liq ravishda yuzaga keladigan zararli va kutilmagan javobdir. Uni dori qo'llashdagi xato, dozani oshirib yuborish yoki noto'g'ri qo'llash oqibatidagi barcha holatlar bilan aynan bir xil tushunmaslik kerak. Dori vositalarini qo'llash bilan bog'liq noxush hodisalar kengroq tushuncha bo'lib, ularning sababi har doim ham dori ta'siri ekanligi tasdiqlanmaydi [1, 2].

Nojo'ya reaksiyalar bemorning yoshi, umumiy sog'lig'i, buyrak va jigar faoliyati, bir vaqtda qo'llanayotgan boshqa dori vositalari hamda individual sezuvchanlik bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shu sababli farmakologik xavfsizlik dori tanlash, to'g'ri qo'llash, bemorni kuzatish va yuzaga kelgan noxush holatlarni baholashni o'z ichiga oladi.

Maqolaning maqsadi — dori vositalarining nojo'ya reaksiyalarini aniqlash, baholash va oldini olishning asosiy farmakologik tamoyillarini tahlil qilish hamda tibbiy ta'lim uchun amaliy tavsiyalarni tizimlashtirish.

2. MATERIALLAR VA USULLAR (MATERIALS AND METHODS)

Maqola tavsifiy-nazariy sharh shaklida tayyorlandi. Asosiy manbalar sifatida JSSTning farmakonazorat va dori xavfsizligi bo'yicha materiallari, AQSh Oziq-ovqat va dori vositalari boshqarmasining dori vositalari o'zaro ta'siriga oid ma'lumotlari hamda dori vositalaridan oqilona foydalanish bo'yicha ilmiy adabiyotlar tanlandi [1–5].

Tahlilda quyidagi usullardan foydalanildi:

1. **Manbalarni tahlil qilish** — farmakonazorat va dori xavfsizligi bo'yicha tavsiyalarni o'rganish.

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

2. **Tasniflash** — nojo‘ya reaksiyalarni yuzaga kelish xususiyatlari va xavf omillari bo‘yicha guruhlash.
3. **Qiyosiy tahlil** — dori vositalarining o‘zaro ta’siri va individual omillarning xavfsizlikka ta’sirini solishtirish.
4. **Tizimli umumlashtirish** — nojo‘ya reaksiyalarni aniqlash va oldini olishga qaratilgan asosiy chora-tadbirlarni jamlash.

Ushbu maqolada yangi klinik tajriba, bemorlar ishtirokidagi tadqiqot yoki statistik so‘rov o‘tkazilmadi. Shuning uchun natijalar klinik tajriba ma’lumotlari emas, balki tanlangan manbalarning tavsifiy tahliliga asoslangan.

3. NATIJALAR (RESULTS)

3.1. Nojo‘ya dori reaksiyalarining asosiy xususiyatlari

Nojo‘ya dori reaksiyalari rivojlanish mexanizmi, og‘irligi, paydo bo‘lish vaqti va bemorning individual xususiyatlariga ko‘ra farqlanadi. Ayrim reaksiyalar dori ta’sirining farmakologik xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lsa, boshqalari oldindan aniq bashorat qilish qiyin bo‘lgan individual javoblar bilan namoyon bo‘lishi mumkin [2].

Amaliy jihatdan nojo‘ya reaksiyalarni quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

- **Dozaga bog‘liq reaksiyalar:** dori vositasining farmakologik ta’siri kuchayishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.
- **Individual sezuvchanlik bilan bog‘liq reaksiyalar:** ayrim bemorlarda oldindan to‘liq bashorat qilib bo‘lmaydigan tarzda yuzaga keladi.
- **Allergik reaksiyalar:** immun tizimining dori vositasiga yoki uning tarkibiy qismlariga javobi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.
- **Dori vositalarining o‘zaro ta’siri:** bir vaqtda qo‘llangan preparatlar bir-birining ta’sirini kuchaytirishi, kamaytirishi yoki nojo‘ya ta’sirlar ehtimolini oshirishi mumkin [3].

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

Mazkur tasnif umumiy tushuntirish uchun xizmat qiladi. Muayyan reaksiyaning sababini aniqlashda bemorning klinik holati, dori qabul qilish tarixi va boshqa ehtimoliy omillar mutaxassis tomonidan baholanadi.

3.2. Nojo‘ya reaksiyalar rivojlanishiga ta’sir qiluvchi omillar

Dori xavfsizligiga bir nechta omil ta’sir qiladi. Ulardan eng muhimlari quyidagilardir:

Bemor bilan bog‘liq omillar. Yosh, individual sezuvchanlik, mavjud kasalliklar va organizmning dori vositasini o‘zlashtirish xususiyatlari nojo‘ya reaksiyalar ehtimoliga ta’sir qilishi mumkin.

Farmakokinetik omillar. Dori vositasining so‘rilishi, organizmda taqsimlanishi, metabolizmi va chiqarilishi uning qondagi miqdori hamda ta’sir davomiyligini belgilaydi. Masalan, jigar yoki buyrak faoliyatining buzilishi ayrim dori vositalarining organizmda to‘planish xavfini oshirishi mumkin.

Dori vositalarining o‘zaro ta’siri. Bir nechta preparat bir vaqtda qo‘llanganda, ulardan biri boshqasining metabolizmi yoki organizmdagi konsentratsiyasiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. AQSh FDA ma’lumotlariga ko‘ra, ayrim dori vositalari o‘zaro ta’siri preparat samaradorligining kamayishi yoki nojo‘ya ta’sirlar xavfining ortishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin [3].

Qo‘llash tartibiga oid omillar. Ko‘rsatmalarni noto‘g‘ri tushunish, dori vositasini belgilangan tartibda qabul qilmaslik yoki bir xil faol moddani saqlovchi bir nechta preparatni bilmasdan birgalikda qo‘llash xavfsizlikka salbiy ta’sir qilishi mumkin.

3.3. Nojo‘ya reaksiyalarni aniqlash va baholash

Farmakonazorat — dori vositalarining nojo‘ya ta’sirlari va ular bilan bog‘liq boshqa muammolarni aniqlash, baholash, tushunish va oldini olishga qaratilgan faoliyatdir [1]. Uning asosiy vazifasi dori xavfsizligi haqidagi ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish orqali dori vositalaridan foydalanish xavfini kamaytirishga ko‘maklashishdan iborat.

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

Nojo'ya reaksiya gumon qilinganda quyidagi ma'lumotlar muhim hisoblanadi:

1. Qo'llangan dori vositasining nomi va uni qabul qilish boshlangan vaqt.
2. Kuzatilgan belgi yoki simptomlarning turi va paydo bo'lish vaqti.
3. Boshqa qo'llanayotgan dori vositalari va mavjud kasalliklar.
4. Reaksiyaning og'irligi va bemorning umumiy holati.
5. Tibbiyot mutaxassisi tomonidan amalga oshirilgan baholash va tegishli kuzatuv natijalari.

Nojo'ya reaksiya gumoni mavjudligi uning sababi aniq isbotlanganini anglatmaydi. Sababiy bog'liqlikni baholashda vaqt jihatidan bog'liqlik, muqobil sabablar, mavjud ilmiy ma'lumotlar va klinik holat hisobga olinadi [1, 2].

3.4. Dori vositalari xavfsizligini ta'minlash choralari

Dori vositalarining nojo'ya reaksiyalarini kamaytirishda profilaktik yondashuv muhimdir. JSST dori vositalaridan oqilona foydalanish uchun ularni klinik ehtiyojga muvofiq tanlash, tegishli dozada va yetarli muddat davomida qo'llash zarurligini ta'kidlaydi [4].

Asosiy profilaktik choralarga quyidagilar kiradi:

- dori vositasini qo'llashdan oldin uning ko'rsatmalari va qarshi ko'rsatmalarini tekshirish;
- bemor qo'llayotgan boshqa preparatlar haqida ma'lumot olish;
- dori vositasining yo'riqnomasiga va tibbiyot mutaxassisi ko'rsatmalariga rioya qilish;
- zarur hollarda bemorning klinik holati va laborator ko'rsatkichlarini kuzatish;
- gumon qilingan nojo'ya reaksiyalar haqida belgilangan tartibda xabar berish;

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

- bemorga dori vositasini xavfsiz qo'llash bo'yicha tushunarli ma'lumot berish.

Nojo'ya dori reaksiyalarini monitoring qilish bosqichlari

Nojo'ya dori reaksiyalarini monitoring qilish bosqichlari tasvirlangan sxema" rasm. Dori vositalarini qo'llash, bemorni kuzatish, nojo'ya belgilarni aniqlash, mutaxassisga xabar berish, xavfni baholash va profilaktika bosqichlari. Sxema maqola uchun tayyorlangan original o'quv infografikasidir

2-rasm. Dori xavfsizligini ta'minlashning asosiy omillari

Dori vositasini oqilona tanlash → Ko'rsatmalarga rioya qilish → Bemor holatini kuzatish → Nojo'ya reaksiyalarni aniqlash → Mutaxassisga xabar berish → Xavfni kamaytirish

Tahlil natijalari dori vositalari xavfsizligi faqat preparatning farmakologik xususiyatlariga emas, balki uni tanlash, qo'llash, bemorni kuzatish va nojo'ya holatlar haqidagi ma'lumotlarni qayd etish sifatiga ham bog'liqligini ko'rsatadi.

Birinchidan, nojo'ya reaksiyalarni erta aniqlash bemor xavfsizligini ta'minlashda muhimdir. Bemorning holatidagi yangi o'zgarishlarni dori vositasi bilan bog'lashdan oldin boshqa ehtimoliy sabablar ham ko'rib chiqilishi kerak. Shuning uchun nojo'ya reaksiyalarni baholash tibbiyot mutaxassisining klinik xulosasini talab qiladi.

Ikkinchidan, dori vositalarining o'zaro ta'sirini hisobga olish zarur. Ayrim preparatlar boshqa dori vositalarining metabolizmi yoki ta'siriga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday holatlar samaradorlikning o'zgarishi yoki nojo'ya ta'sirlar xavfining ortishiga olib kelishi mumkin [3]. Shu sababli dori vositalari haqidagi ma'lumotlar to'liq yig'ilishi va birgalikda qo'llanayotgan preparatlar mutaxassis tomonidan ko'rib chiqilishi lozim.

Uchinchidan, farmakonazorat tizimi dori xavfsizligi to'g'risidagi ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishga xizmat qiladi. Gumon qilingan nojo'ya

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

reaksiyalar haqidagi xabarlar dori vositalarining xavfsizlik profilini yanada yaxshiroq tushunishga yordam berishi mumkin [1, 2]. Bunda bitta xabar asosida sababiy bog'liqlik yoki umumiy xavf darajasi haqida qat'iy xulosa chiqarilmasligi kerak.

Tibbiy ta'lim muassasalarida farmakologiya fanini o'qitishda nojo'ya reaksiyalar, dori vositalarining o'zaro ta'siri, farmakonazorat va bemorga tushunarli ma'lumot berish masalalariga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. Bu yondashuv kelajakdagi tibbiyot xodimlarida dori xavfsizligiga oid bilim va kasbiy mas'uliyatni shakllantirishga yordam beradi.

5. XULOSA (CONCLUSION)

Dori vositalarining nojo'ya reaksiyalarini aniqlash, baholash va oldini olish farmakologik xavfsizlikning muhim tarkibiy qismidir. Ularning yuzaga kelishiga bemorning individual xususiyatlari, dori vositasining farmakokinetikasi, boshqa preparatlar bilan o'zaro ta'siri va qo'llash tartibi ta'sir qilishi mumkin. Xavfsizlikni ta'minlash uchun dori vositalaridan oqilona foydalanish, bemor holatini kuzatish, nojo'ya reaksiyalarni o'z vaqtida aniqlash va tegishli mutaxassislariga xabar berish zarur.

Maqola tavsifiy-nazariy sharhga asoslangan bo'lib, unda yangi klinik yoki statistik ma'lumotlar keltirilmagan. Kelgusidagi tadqiqotlarda tibbiy ta'lim muassasalarida farmakonazorat bo'yicha bilimlarni baholash, nojo'ya reaksiyalarni aniqlash ko'nikmalarini o'rganish va xavfsiz dori qo'llash bo'yicha o'quv dasturlarining samaradorligini tahlil qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. World Health Organization. *The Importance of Pharmacovigilance: Safety Monitoring of Medicinal Products*. Geneva: WHO; 2002. Available at: <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-EDM-QSM-2002-2>

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

2. World Health Organization. *Safety of Medicines: A Guide to Detecting and Reporting Adverse Drug Reactions—Why Health Professionals Need to Take Action*. Geneva: WHO; 2002. Available at: <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-EDM-QSM-2002-2>
3. U.S. Food and Drug Administration. *Drug Interactions & Labeling*. Available at: <https://www.fda.gov/drugs/development-resources/drug-interactions-labeling>
4. World Health Organization. *Promoting Rational Use of Medicines*. Available at: <https://www.who.int/activities/promoting-rational-use-of-medicines>
5. World Health Organization. *Pharmacovigilance: Ensuring the Safe Use of Medicines*. Geneva: WHO; 2004. Available at: <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-EDM-2004.8>